

MIKLYA-LUZSÁNYI
MÓNKA

Takács Zsuzsával

Tavaly megjelent novelláskötetének Beszélgetések terme című záró novellájában megidézi édesapját, kinek (nőként férfi) modelljét szeretné követni. Kézenfekvő a kérdés: Miért? Valójában kivel azonosult kisgyermekként? Kivel kamasként, illetve felnőttként?

Sosem volt élő példaképem, történelmi és főképpen irodalmi példaképeim voltak. Természetesnek tartottam, hogy a szüleim tisztességes emberek, hogy nem csak a saját családjukért, az ország sorsa miatt is aggódnak, és hogy egymás iránt és irántunk érzett szeretetük sosem válik kérdésessé.

Hagyományos családban nőttem fel. Apám jogász volt, gyámügyi szakember, a nők családban betöltött szerepét meghatározónak tartotta, s a nőket nagyon sokra értékelte. A múlt század harmincas éveiben kijárt családokhoz a külső kerületekbe, a cigánytelepekre is, így megtapasztalta a — maihoz egyre inkább hasonló — égbekiáltó társadalmi egyenlőtlenségeket, és erős rosszérzéssel vett részt „jobb emberek” társas összejövetelein. A koalíciós időkben még reménykedett a demokrácia erejében, minden társadalomjobbító elképzelésre rácafoltt azonban a menetrendszerűen érkező diktatúra, melynek állomásait másokhoz hasonlóan a kötelező szemináriumai kézikönyvből, *A Szovjetunió bolsevik pártjának történetéből*, ő is kiolvasta. Jobbára könyvtárosként dolgozott aztán, ha éppen hagyták.

Nem a pályáját akartam követni, egyénisége tetszett. Okossága, nyíltsága, felelősségérzete, szeretetreméltósága, humora. Verses játékokat eszelt ki, amelyben én voltam egyedüli versenytársa. Ha társaság volt nálunk, mindig mellé ültem, mert a férfiak beszélgetése érdekelt, a női társalgást untam. Apám erős jogérzéke lenyűgözőtt. *A megtévesztő külsejű vendég* című novelláskötetem bevezető darabjában, a szüleimnek írt ajánlásban utalok apám Szolnok jogfosztott zsidó polgárai melletti kiállítására. Eszembe jut az is, hogy '56 november 4-e után kisbetűvel írta alá a nevét minden levélben, okiraton, ahogyan ő mondta, „amíg az oroszok ki nem mennek az országból”. Nem tudhatta, hogy előbb hal meg, mintsem kimennének. Büszke voltam apámra, kitüntetésnek éreztem, hogy engem igazság bajnokának tart, de nem akartam jogi pályáján követni. Engem a nyelvvél való bíbelődés, a zene és az irodalom érdekelt.

Később azonban elterelődött a figyelme rólam, középső gyerek voltam, érthető módon inkább az öcsémre figyelt, aki már négyéves korában verset írt, rendkívül szép, kedves és okos kisfiú volt. Emlékkönyvembe írott szövegében apám azt tanácsolja, hogy édesanyám legyen a példaképem. Engem ez a tanács lefört, emlékszem, mennyire kíváncsian vártam, hogy életre szóló üzenetként, mit ír majd nekem. Azt hittem, tudja, hogy én egészen más akarok lenni, mint ők, s főként más, mint édesanyám,

aki haláláig magán viselte árvasága sebeit, rengeteget betegeskedett, és életét kizárólag a családjának szentelte.

Az iskolában a könyvekből nem megtanulható történelem hatott rám. Mindent, ami lázadó, formabontó, nem szabályba fogható magamhoz közelinek éreztem. Védettségem tudatában persze könnyű helyzetben voltam, szabadabban mondtam véleményyt, mint a felnőttek. Tisztában voltam vele és nyomasztott, hogy az új rendszer épphogy megtúr minket, megtanultam, hogyan kell a provokatív, a szüleim véleményét firtató kérdésekre válaszolnom, de a nem átlátszó kérdésekre őszintén feleltem, és nem tudtam elhinni, hogy mások — mások. Borzongva hallgattam rokonaink kitelepítéséről szóló híreket. Kiegyezett lakásunkban felhalmozódtak a hozzánk menekített bútorok. Régi kiadású könyveket olvastam, talán az összes Jókait, sok Mikszáthot, Shakespeare-t, Gárdonyi rémes, rengeteg Göre Gáborát. Gimnazista koromban aztán egy nyári diákmunkán találkoztam egy könyvtárosnővel, és meglátam a karjába égetett auschwitz-i számokat. A könnyen nevelhető, belátó kisgyerekből, aki voltam, eltökélten saját gondolataiba merülő, csöndes, de lázadó kamasz lett egy összetartó, korlátozó és elnyomott katolikus családban.

Írásait olvasva édesanyja szinte eszményi tökéletességben ragyog fel előttünk. Kapcsolatuk, hétköznapiok krízispontjain is mélyéges empátiáról és szeretetről tett tanúbizonyságot. Mik voltak az alappillérei ennek a kapcsolatnak?

Mélyen megrendített az élettörténete, korai árvasága, szeretetlen környezete, a rengeteg megfosztás és szenvedés, ami kisgyerekkorától megbélyegezte, olyannyira, hogy ha nem lett volna annyi szeretet benne, mint amennyi volt, ha nem lett volna annyira szép, bátor és nyílt és szellemes, az is elég lett volna, hogy soha ne akarjam megbántani. Sok mindenben másképpen gondolkodtam, ezt meg is mondtam, de engedtem neki szinte bármiben, mert sajgott érte a szívem. Mindannyiunkat elfogult szeretettel vett körül, de szigorúan nevelt minket. Ő szeretet nélkül nőtt fel egy rideg társadalom felső rétegének előítéletes, örömtelen normái szerint. Keresztzülei az emeleten laktak, ő a cselédséggel az alagsorban. Nyaranta árva házba adták, hogy utazásaik során ne legyen útban. Ő volt az egyetlen ember, akivel szemben érzelmileg teljesen kiszolgáltatott voltam. Anyám érettségivel zárta tanulmányait, én viszont mindenképpen tovább akartam tanulni. Támogatott ebben, de gyakran éreztem, hogy helyteleníti, mi minden érdekelt, kikkel barátkozom, és félt, hogy elveszít. El kellett számolnom az egyetlenem vagy másutt töltött időmmel. Első félévben ezért is vettem fel — két nyelv szakomon és a magyar szakon túl — négy idegen nyelvet. Apám büszke volt tanulmányi eredményeimre, de nem szólt bele a nevelésembe, nem tudtam fellebbezni hozzá. Nőttön-nőtt az elkeseredésem, végül bemutatam otthon sok-sok nyelvet beszélő, írónak készülő évfolyamtársamat, akivel kószálva rengeteget beszélgettünk, jártuk a környék utcáit, és férjhez mentem hozzá. Esküvőnk előtt anyám elmondta egy álmát: bennétem egy házban, s ő kétségbeesetten rohagált: „Az én szép, okos kislányom!” — kiáltozta.

Lassan elfogadták a férjemet, én viszont csaknem bennégtem a szabadság és bizalom légkörét ígérő házasság álombeli házában.

Anya-lánya kapcsolatában jelen volt a „harmadik”, nővére személyében. Hogyan tudott ő beilleszkedni ebbe az idillbe, hol volt a helye, mi volt a szerepe ebben a triptichonban?

Neki volt a legnehezebb. Én a nővérem és öcsém között viszonylagos háborítatlanságban éltem. Azt mondják, a középső gyerek helyzete a legnehezebb. Biztosan van valami igazság ebben az állításban, én azonban ezt nem éreztem így.

Nővéremnek viszont, mint elsőszülöttnek, fiatal szüleink nagy szeretete mellett, el kellett viselnie tapasztalatlanságukat is. Nagyszülők nélkül, részben az ismerősök tanácsaira hagyatkoztak szüleink, s mivel nyafogó kislány helyett szeretetreméltó, talpraesett gyereket szerettek volna, megfogadták azt a rossz tanácsot, hogy egy csecsemőt nem szabad fölvenni, ha sír. Feltehetően gyomorfájós baba volt azonban, és sokat sírt, látszólag ok nélkül. Anyámat később ez annyira bántotta, hogy bocsánatkérő levelet írt a nővéremnek. Az évtizedek múlva írt levél jól tükrözi, mennyit nyűgölködtünk, nyűgölködtek családunk tagjai egymással, mennyire fontos volt mindannyiunk számára a másik szeretete. Nem tudom, hogy-e komolyabb nyomot az ember életében egy ilyen csecsemőkori emlék, mindenesetre nagy együttérzéssel gondolok a hajdani csecsemőre, a nővéremre és akkori fiatal édesanyámra is.

Mint kisebbik lány, afölötti bosszankodásomban viszont, hogy semmi nem érdekli a nővéremet abból, ami engem érdekel, sokat fölényeskedtem vele, és ez ma már bánt. Gondolom, nyomasztó lehetett számára az anyám és köztem levő felhőtlen viszony is. A nővérem — korábban kamaszodva — megpróbált nagyobb mozgási szabadságot kivívni magának, és anyámmal sok konfliktusa volt, én viszont tudtam, hogyan kerüljem el az otthoni viharokat. Ő azt látta, hogy megúszom az összeütközést, mivel engem az olvasmányok, a zenék és versek boldogítanak.

Tíz éve talán, hogy naplóformában leírta az életét, és ajándékképpen fénymásoltatott egy példányt nekem is. Szíven ütött a napló. Mint kiderült belőle, a gyerekverseimben leírt mulatságos epizódok fájó emlékek a számára, kötetem több modellből szőtt nagyobbik lány figurájában magára ismert és felháborodottan tiltakozott ellene. Ráadásul az erősen vallásos nevelés is másképp hatott ránk. Neki semmi fenntartása nem volt az egyházi iskola szellemiségével szemben, ahogyan egyéb későbbi ifjúsági, közösségi mozgalmakkal szemben sem. Engem viszont erősen érintett a hit kérdése, sok lázadó kérdésem akadt. Zavart a gazdag gyerekek gögje, és a nálunk szegényebbek helyzete. Őt a társadalmi egyenlőtlenségek, a kirekesztés nem foglalkoztatták annyira, mint engem.

Ugyanakkor kedves epizódként gondolok vissza például arra az — egyik novellámban is szereplő — jelenetre, amikor bemegyünk egy húsboltba, amelynek kampóján, reklámcélokából nyilván, egy megnyúzott nyúl függ. A történetben a kisebbik lány (természetesen én) megszállottan bámulja a tetemet. Tizenkét-tizenhárom éves

voltam, orvosnak készültem, és úgy gondoltam, nem szabad undorodnom semmitől. Megpróbáltam edzeni magam, a nővérem meg alig tudott elrángatni onnan. Naplójában, hosszú évtizedek múlva is neheztelve számol be érthetetlen viselkedésemről. A legnagyobb különbség az volt, hogy én meg akartam érteni, miért történik, ami történik, szembe akartam nézni azzal, ami felzaklat, míg ő, ha észrevett valami rettenetes dolgot, minél előbb el akarta felejteni. De hogy szeretjük és bizonyos esetekben követjük egymást, azt jól mutatják életünk nehéz pillanatai. Anyánk halála előtt egyszerre mentünk be az intenzív osztályra az utolsó napon. Tizenhét napon át feküdt meztelenül, lepedővel letakarva az ágyon, minden zokszó nélkül. Lélekben már messze járt tőlünk, egy távoli pontra szögezte a tekintetét, és mintha látott is volna valamit, derű volt az arcán. A nővérem áldást kért tőle, a lepedőn nyugvó keze alá fektette a homlokát. Anyánk keresztet rajzolt rá. Én nem akartam újabb erőfeszítésre kérni, kieroszakolni, hogy áldjon meg engem is. Megrendülten, a lemondás szomorúságában álltam az ágya mellett. Egy hirtelen sugallattól azonban rémülten és sietve a kezéhez hajoltam, a nagyobb és okosabb testvér példáját követő kisebbikként, homlokkal odafurakodtam az ujjaihoz, és megkaptam áldását.

A Beszélgetések terme kegyelemként jön elénk, még akkor is, ha mi alapvető feladatunkról (anya-, lány-, szeretőszerep) is hűtlenül megfeledkezünk. Mennyire tartja fontosnak a kegyelem jelenvalóságát az életben és kapcsolataiban?

A Beszélgetések terme jó néhány életrajzi mozzanatot tükröző novellám, amelyben a hősnő merő véletlenségből, elvetődik egy távhívásokat lebonyolító postai központba, és — előzetes ígéretéhez híven — fölhívja otthon maradt családját, éppen azon a délutánon, amelyben megállapodott velük; melyről azonban, talán depressziója miatt, teljesen elfeledkezett volna. Megáll a számára értelmetlen jelentésű „Sala de Conversaciones”, a Beszélgetések terme táblája előtt Madridban, a hetvenes években, és belép a titokzatos rendeltetésű helyiségbe. Ez a történet szó szerint így esett meg velem, és nem tudom másnak tekinteni, mint isteni kegyelemnek, hogy ígéreteket betartva felhívtam a családomat, holott előzőleg teljesen elfeledkeztem róla. Éppígy kegyelemnek tekintem, ha sikerül például jó verset írnom — az én érdemem mindössze annyi benne, hogy nem hagyom ellankadni a figyelmemet, leírom a „hallott” szöveget. Ha kérdése arra (is) vonatkozik, hogy mit köszönhetek életem szereplőinek, azt válaszolom, hogy másodsorban nekik köszönhetek mindent. Ez vonatkozik a rossz szándék okozta sebekre is, melyek inkább voltak hasznomra, mint káromra. Házasságom válsága miatt például leszámoltam fiatalkori elbizakodottsággal. Az érzékenység és sérülékenység lelki hozadékára pedig úgy gondolok, mint valami tanulási folyamatra, azzal biztatom magam, hogy a verseimnek, az írásnak is használt.

A Beszélgetések termében létrejött az anya-lánya kommunikáció mindkét generá-

Biztos vagyok abban, hogy a novellában szereplőkkel nem történhet meg, hogy idegenné váljanak egymás számára. Pontosan erről szól a történet: anya és lánya egymástól kapott, és egymásért viselt sebeket hordanak. Végsőkéig kitartott, semmi mással, szerelemmel,

ciónál, ám bizonyosra veszem, hogy egészen más hangfekvés szólt meg a két beszélgetésben. A generációs szakadék szélesedése, vagy az anya-lánya rivalizálás kézenfekvő, de számomra nem elégséges válasz erre a kérdésre. Megtörténhetne az is, hogy idegenné válik az, aki belőlem szakadt ki?

másik gyerekkel nem pótolható csillapíthatatlan szomjúságot éreznek egymás iránt.

Nemrég másodsorra láttam az *Őszi szonáta* című Bergman-filmet, amit először apámmal együtt néztünk meg. Már férjes asszony voltam, anyám éppen kórházban volt. Folyt a könnyem az előadás alatt, anyámra ismertem a zongoraművész nő alakjában, ma már teljesen érthetetlen számomra, miért is. Milyen közös jegyeket láttam melegszívű édesanyám és a karrierjét építő zongoraművész nő alakjában? Talán a tőle való elszakíttóságom volt olyan rettenetes tapasztalat, mint a filmben szereplő lányé, az, hogy megbélyegezettnek és csonkának éreztem magamat nélküle? Öcsénk születése előtt és után, 46-ban ugyanis nagy létbizonytalanság közepette éltünk, és ezért a nővéremet és engem hosszabb időre tanyára adtak a szüleink háztartási alkalmazottunk családjához. Később a *Sacré Coeur* bentlakói lettünk. Sosem hevertem ki két árvaságot. A nővérem jelenléte, oltalma sokat számított, de nem pótolta anyámat, nem tudtam — például az elszökésünkre — szövetségest találni benne.

Lehet, hogy a filmbeli igyekvő, de esetlen lány anyjának tett szemrehányásaiban tanyai elhagyatottságomra ismertem? Talán az egyházi iskolában töltött bentlakásos időre gondoltam, és arra, hogy évtizedek múlva sem volt módom megkérdezni tőle, megbeszélni vele — ahogyan én azt akkoriban hittem — hogy „elhagyott”? Vagy az fájt volna, hogy a róla alkotott idealizált kép megőrzése érdekében sem szállhattam vitába vele? A leghalványabb bírálatban is a teljes elutasítást érezte, azonnal elsírta magát, nem nőtte ki gyerekkorát, kapcsolatunkban százszor inkább ő volt a megsebzett gyerek, mintsem én.

A világ — a rengeteg rossz tapasztalat, mondhatnám a lehetőség ellenére is — általában azt kívánja, hogy az író adjon feleletet, tegye jóvá az igazságtalanságokat. A *Móricz-kisregény hőse*, *Árvácska* legyen a könyv végére sikeres felnőtt, boldog családanya, és a gonosz mostohák lakoljanak meg bűneik miatt. Ez általában nem történik meg. Az apa és a fiú, az anya és a lány kapcsolat mélységéről és örvényéről szóló *Kafka-írás*, a *Levél apámnak*, vagy a már említett Bergman-film és -forgatókönyv, mely azért megrendítő, mert a mindennapok valóságán alapul, nem a fantázia születte. Ahogyan a Káin és Ábel történet, vagy a Mária és Márta példabeszéd is ismerős előképe a testvéri kapcsolatoknak. Ahogyan a tékozló fiú hazatérését kommentáló, joggal féltékeny báty szavai sem előzetes emberi tapasztalat nélkül, a semmiből születtek, és váltak súlyossá a későbbi nemzedékek történeteiben. A házaseretetre vonatkozó Simone Weil-idézet azt mondja, hogy *a házat csak részvétellel szabad szeretni*. Úgy gondolom, hogy családunkat is részvétellel szabad szeretnünk. Sokakhoz képest persze könnyű helyzetben vagyok, mivel szerettük és szeretjük egymást, de hogy mássá kell válnom, abban biztos voltam, ahogyan a gyerekeim is

mások. A lemondás kérdésében azonban a szüleimmel kapcsolatosan több mulasztás terheli a lelket. A gyerekeimmel kapcsolatban viszont ez az arány fordított, kevesebb mulasztás és több lemondás jellemzi hozzájuk fűződő kapcsolatukat. Van viszont egy másik aránytalanság is a szülő-gyerek viszonyban. Kezdetben azt hisszük, hogy ismerjük a gyereket, és olvasunk a gondolataiban, ezért a kelleténél jobban akarjuk magunkhoz kötni őket, nem vigyázunk eléggé arra, hogy döntéseikben szabadok legyenek.

Akamaszkor, mint tudjuk, a legválságosabb szakaszok egyike. Mennyire képe gyermekeivel való viszonyának kamaszvers kötet?

Három rétegből, a saját gyerekkoromból és a gyerekeimmel megélt történetekből, és az ismerősök, barátok elbeszéléseiből vett motívumokból állt össze a kötet anyaga. Van benne korrajz is, de nem csak az ötvenes évek, hanem annak fésültebb, későbbi évekből való változata is. Leginkább az vall személyes élményre, hogy a szereplők szeretik, de gyakran nem értik egymást. Ennek következménye a félreértés, féltékenység, vetélkedés a két kamaszodó lány között. A nagylány önállósulási kísérletei, a középső gyerek ön maga és mások viselkedését boncolgató reflexiói szerepelnek benne, a kisfiú pedig csodálatuk tárgya és anyáskodásuk alanya. A szülők nevelési sikereik és kudarcaik fényében kerülnek a könyvbe.

Amikor írtam a kötetet, úgy gondoltam, hogy a nevelés nehéz perceinek elűzésére szolgáló, afféle kézikönyv lesz számomra. Sokat mulattam a helyzetek, a mozdulatok, a kérdések és válaszok ismétlődésén, azaz, hogy épp azt mondom, amit annyira nem szerettem hallani a szüleimtől, hogy éppúgy reagálnak a gyerekeink, mint mi is, harminc évvel azelőtt, a szülői szóra. Az volt az elképzelésem, hogy a szereplők közül senki se legyen kedvesebb vagy kevésbé rokonszenves, mint a másik. Igyekeztem elosztani a rossz viselkedés terhét a szereplők között. A kötet legsúlyosabb mondatát, a veszekedés hevében elhangzó „dögölj meg!”-et az elbeszélő, a kitüntetett helyzetben levő, nagy megértéssel ábrázolt kisebbik szájába adtam, hogy ő se ússza meg szárazon. Ha azt kérdezi, én vagyok-e a kisebbik lány modellje, a válaszom az, hogy ő a belőlem és a kisebb gyerekemből gyúrt figura, de én sosem mondtam ilyet anyámnak, mint ahogy a gyerekeim sem mondták ezt nekem. El tudok viszont képzelni olyan helyzetet, amikor véréig sértett állapotban borzalmas mondatok hangoznak el szülő és gyerek között, még akkor is, ha szeretik egymást. Ma már mulatságos történet, de annak idején nem volt könnyű elviselni, amikor egy nyelvi kérdésen összekaptunk egyetemista lányommal. Ő azt mondta, hogy a „baleset sebesültjeit elszállította a mentő”, én meg kijavítottam, mondván, hogy a balesetnek sérültje és nem sebesültje van. Vitába keveredtünk, javasoltam, hogy nézze meg az *Értelmező szótárban*, kinek van igaza. Mint kiderült, a szótár mind a két megoldást elfogadhatónak tartja. Erre azt mondtam — elfogadhatatlan módon —, hogy a szótár téved. Ő ezen annyira felháborodott, hogy elköltözött három napra a nővéréhez. Kétségbeesett szerelmesként vártam a tele-

fonhívásait, rémálmaim voltak aznap éjszaka. Ez a történet is bekerülhetett volna kamaszvers kötetembe, ha előbb történik, mondjuk, én vitatkozom apámmal, aki nagyon kemény vitapartner volt.

A szerelem is hasonlóan kiszolgáltatottá tesz, tehet. „Úgy szívta be jelenlétét mégis, mint azok a teremtmények, akik egymás energiáját kortyolva tengetik életüket az időn kívül futó üres szerelvényeken” — írja A kammerni kastélypark című novellájában. Ez a mondat számomra a „se veled, se nélküled” avagy a „csak veled és általad” gyötrően szép paradoxonának precíz, szinte diagnózisszerű megfogalmazása.

Hova tart ez a fenti, időn kívül futó szerelvény? Mennyire képesek a vonatban ülők befolyásolni az útvonalat, vagy meghatározni a célállomást?

A szerelem — a hit átélésének extázisán és az alkotómunka lucidus pillanatain túl — az egyetlen lehetőség, hogy kilépjünk az időből. Ez vonatkozik a rátalálás boldog és a búcsú nehéz szakaszára is. Az idézett novellában az utóbbiról van szó, s azon belül a vissza nem nyerhető helyezethez, a szerelmesek kitudtetett helyzetéhez való szinte eszeveszett ragaszkodásról. Egy tanulási folyamatról ugyanakkor, melynek köszönhetően megtanuljuk elviselni életünk időhöz-kötöttségét, alávetettségét.

Ebben a mondatban valóban a személyhez kötött *csak veled és általad* eszméje/téveszméje fogalmazódik meg. A „*két könnyes könyv*”, a *Viszonyok könnye* és a *Tárgyak könnye* című kötet, továbbá az *Utószó* című válogatott versek darabjai a boldog/boldogtalan szerelemről és anyám közelítő haláláról szólnak, egyszóval a hazatérés örömét tükröző életérzésről és a búcsúzásról. Hiszen a szerelem a transzcendencia megtapasztalásának lehetősége, visszahelezkedés a megszületés előtti biztonságba, a szerelemtől vett búcsú és a halál pedig kivételes alkalom, hogy szembenézzünk emberi helyzetünkkel. A szerelem mások felé is megnyitja a magába záruló alkatot, adakozóvá és befogadóvá teszi, s ha véget ér is, jobbak leszünk általa. Hálás vagyok a sorsnak, hogy megtapasztaltam — ráadásul a rendszerváltás lázas idején — a teljes átadottság, belefeledkezés örömét, de nem veszttem bele végleg, igent mondtam az elmúlására is. Talán jobb, de mindenképpen teljesebb lettem általa.

Úgy gondolom, nem képesek dönteni. A nő összeomlása nyilvánvaló, átadja magát az irracionitásnak. A férfi rémülten, részvétellel, de már idegenül figyel. Szeretne segíteni, de ugyanakkor menekülni akar, hiszen ez a terep neki veszélyes. Eszembe jut erről a jelenetről egy Petri-vers fürdőszoba-színtere, ahol a hisztérikus nő feje folyton a kád falához koppan, míg azt hajtogatja a férfinak, hogy *Nem bírom! Nem bírom!* A férfi meg csak áll tehetetlenül és jólnevelten. Váltakozó szereposztásban, kevésbé tragikus kivitelben mindannyiunknak ismerős ez a helyzet, és bármilyen rettenetes elviselni, nőnek és férfinak egyaránt élete nagy, bajtársi élményei közé tartozik egy-egy búcsúzás.

Van egy friss emlékem, amelynek ráadásul nincs köze a szerelemhez, szoros barátsághoz, de annál több a búcsúzáshoz. Egy évvel ezelőtt meghalt egy szomszédunk, egy építész. Húsz-huszonöt éve ismertem, véletlen villamos- és metrótutazásaink során sokat beszélgettem vele könyvekről, zenéről, a történelemtől. A lánya szólt, hogy szeretne elbúcsúzni tőlem az édesapja, csöngessenek be hozzájuk a hét valamelyik délutánján. Mielőtt bementem volna hozzá, a vele szemben lakó öregember azt tanácsolta, hogy mond-

jam meg az építésznek, hogy nem szabad feladnia a küzdelmet, a végsőkig ragaszkodnia kell az életéhez. Nem fogadtam meg a rossz tanácsot, nem bízattam arra, hogy éljen, bár nem tudhattam, hogy négy nap múlva meghal. Beszélgetésünk alatt egy pamlagon ült. A szobában hárman voltunk, ő, valamivel fiatalabb, zongoraművész öccse és én. Ő beszélt, én néha válaszoltam, az öccse hallgatott. Úgy éreztem, hogy meg akar ajándékozni a vallomással, s hogy megkönnyebbedett attól, hogy letette terheit, és boldogan készül a halálra. Nem voltak kérdéseink, minden kényszeredettséggel nélkül, ünnepi örömmel beszélgettünk. Még sohasem láttam ennyire felhőtlenül nyugodtnak. Úgy gondolom, hogy mindannyian azonos úticéllal ülünk az említett vonaton, van azonban, aki nem vesz tudomást arról, hogy egyszer le kell szállnia. A hasonlat túl banális ahhoz, hogy további részletekkel terheljem, üres vagy teli bőrönddel való távozásról beszéljek, jóllehet valóban láttam az építésznek a kórházra összekészített bőröndjét az előszobában. Az azonban biztos, hogy bárki volt az útítársunk, egyedül érkezünk.

A novellában az időn kívül futó szerelvény képe számomra a holocaust túlélők beszámolóit idézi fel, amelyben elmondják, hogy a vagonokban a legnagyobb problémát az alapvető emberi szükségletek kielégítése okozta. A háborúban a végletekig kiszolgáltatott helyzet, az egymásra utaltság, a halálközelség mélysége új minőséget hozhat. De mi a helyzet a házassággal, s a szerelemmel? Egymásra tapadásunk, energiáink átadása mennyire szükségeszerű?

A rövid veszélyhelyzet, továbbá a szerelem és a szülő-kisgyerek kapcsolat tűri csak el az egymásra tapadást. A többi — beleértve a hosszú házasságot is — elpusztul a féltékeny ölelésben. A kölcsönös bizalom, az egyén döntési szabadsága elengedhetetlen az erősebb és a gyengébb fél számára egyaránt, különben a gyöngébb az erősebb zsarnokává válik, vagy rabszolgatartóvá lesz az erős. Rémműlten tapasztaltam magam is néha a regresszió, az önfeladás késztetéseit egy-egy szerelemben, amelynek nem volt köze az önátadás gesztusához, annál több a szorongás másakra hátrításához. Ez persze nem jelenti azt, hogy az évtizedek óta egymással szeretetben élő emberek egymást erősítő közelsége megfojtaná az egyéniségüket, de az biztos, hogy a másikhoz való jelentős alkalmazkodás nemcsak ad, hanem el is vesz valamit, s ez nem csak egy író (festő, zenész stb.) esetében igaz, akinek szüksége van magányos órákra. Bármi volna is a foglalkozásom, így volna.

A munkatáborok túlélői az egyedüllét teljes hiányát az egyéniség felőrlését kiváltó egyik legnagyobb veszélyként említik. A belső szabadság megőrzéséhez szükséges a saját idő. Viktor Frankl koncentrációs táborbeli tapasztalatairól írott könyvében így ír: „Az embertől mindent el lehet venni, csak egyet nem: az emberi szabadságnak azt az utolsó maradékát, hogy az adott körülményekhez így vagy úgy viszonyuljon.” Az ember csak akkor képes választani, ha — mint ahogyan ő írja — több a meghatározottságok és feltételek termékénél, és más, mint testi felépítésének, jellembeli adottságainak rabja. Ezért történhet meg, hogy nehéz életükre, vagy életük bizonyos rettenetes időszakára visszatekintve sokan azt mondják, hogy senkivel nem cserélnék el sorsukat, mert gazdagabbak lettek általa.